

PETRI LUOMANEN
Recovering Jewish-Christian Sects and Gospels. Supplements to Vigiliae Christianae 110.
Leiden & Boston: Brill 2012.
XIV + 296 s.

Petri Luomanen är färsk professor vid Helsingfors universitet, där han har efterträtt Lars Aejmelaeus. Luomanens doktorsavhandling handlade om Matteusevangeliet (*Entering the Kingdom of God*, Brill 1998). Sedan dess har han ägnat sig åt den tidiga judekristendomen. Vägen till den helhetsbild av judekristna grupper och evangelier som hans nya bok ger har varit lång men tydligen värd mödan. Under tiden har Luomanen också varit med om att utveckla och tillämpa nya metoder. Hans eget bidrag på det metodiska planet är att kombinera sociologiska modeller (kunskapssociologi, social identitet, sekt/kult -forskning) och kognitiva vetenskaper. Luomanen är också bevandrad i forskningen om den tidiga patristiska epoken, framför allt de antiheretiska fäderna, samt Nag Hammadi-skrifterna, i synnerhet Thomasevangeliet. Boken utnyttjar och binder samman ett antal av Luomanens tidigare artiklar. Att boken ändå löper ganska smidigt är därför värt att notera.

Luomanen fokuserar på både judekristna grupper och deras evangelielitteratur (sporadiskt även annan litteratur). Det rimmar väl ihop med författarens metodkombination men är framför allt betingat av själva källsituationen. Redan identifieringen av de fragmentariska källorna som hörande till den ena eller den andra gruppen baserar sig på hypoteser om de olika gruppernas härkomst och teologiska profil. Det litterära och det historiska pusslet har många gemensamma bitar, och det ena pusslet kan inte lösas utan det andra. Saken blir inte lättare av att så många bitar saknas och att kyrkofäderna, som vi får tacka för

det mesta av de få fragment som finns, inte är så pålitliga som vi skulle önska.

Bokens disposition är tydlig. I en kort introduktion (kap. 1) diskuteras till exempel termen 'Jewish Christianity'; Luomanen vill inte ge en precis definition av termen utan föredrar att identifiera vissa 'indicators of Jewish Christian profiles' (s. 8–14). Han gör också en distinktion mellan 'Gospel harmonies och harmonizing Gospels' (s. 14–15), vilket redan låter förstå att de judekristna evanglierna är "harmoniserande" skrifter som är beroende av och kombinerar kanoniska evangelier – de är dock inte evangelieharmonier i stil med Diatessaron. Kap. 2 är rubricerad "Patristic Testimonies Reconsidered" (s. 17–82). Här diskuteras patristiska källors olika bilder av eboniterna och nazaréerna. Slutsen blir att kyrkofäderna beskriver eboniterna på så olika sätt att det måste ha funnits två ebonitiska grupper, medan nazaréerna var helt "ortodoxa" syrisk kristna av judisk börd. Det är intressant att kyrkofäderna inte förknippat Hebréerevangeliet med en viss "heresi" trots att de kände till detta (ebjonitiska) evangelium. Luomanen konstaterar (s. 239–240) att kyrkofäderna var mest intresserade av de irrläror som förekom i den västliga kyrkan, i synnerhet i Rom, och orsakade dispyter bland (hedna)kristna församlingar. Den judekristna grupperingen bakom Hebréerevangeliet däremot levde bland judar i det syro-palestinensiska området. Som Kristus-troende "judar" kunde de också accepteras lättare som kristna även om de följde Mose lag och hade en adoptianistisk kristologi – bara de inte påtvingade hednakristna dessa seder och läror (Justinus, *Dial.* 46-48).

I kap. 3 (Jewish-Christian Gospels Recovered, s. 83–144) kommer Hebréerevangeliet mer in i bilden. Kap. 4 (Passion Traditions Reinterpreted, s. 145–174) mejslar fram vissa drag av passionsberättelserna i de judekristna dokumenten. Kap. 5 (Je-

wish-Christian Gospels and Syriac Gospel Traditions, s. 175–232) analyserar först berättelsen om den rike mannen och Jesus (Matt 19:16–22 par Mark, Luk) i Diatessaron, i syrisk översättningar av de synoptiska evanglierna och i Hebréerevangeliet som Origenes citerar i sin Matteuskommentar. Den andra analysen i kap. 5 jämför Thomasevangeliet med de judekristna evangeliefragmenten. De här två analyserna är de mest tekniska och komplicerade i boken. Även om detaljerna kan diskuteras, stärker analyserna Luomanens övergripande tes om de judekristna evangeliernas starka rötter i den syro-palestinensiska judendomen och kristendomen. I litterärt avseende stöder analyserna tesen om dessa evangeliars beroende av sina kanoniska förfäder, ett beroende som dock är indirekt och förmedlat till exempel genom secondary orality och harmoniseringar. Efter ett summerande sjätte kapitel "Conclusion: Towards the History of Early Jewish Christianity" (s. 233–243) följer tre nyttiga bilagor – inklusive de rekonstruerade evangelierna – samt litteraturförteckning och sak- och personregister.

Det ända till nyligen rådande forskningsparadigmet befästes inte minst tack vare Hennecke-Schneemelchers *Neutestamentliche Apokrypha* (1959, engelsk översättning 1963). Denna treevangeliehypotes (3GH) räknar med tre judekristna evangelier: enligt eboniterna, hebréerna och nazaréerna. Under sitt projekt såg Luomanen allt fler frågetecken hopa sig kring Epiphanius' beskrivning av nazaréernas sekt. Det blev allt tydligare att "nazaréerna" inte var en judisk-kristen heterisk gruppering utan snarast betecknade "vanliga" judekristna som var bosatta i Syrien. Dessa judekristna använde och läste hebreiska och arameiska skrifter. De kritiserade inte Paulus, däremot hade de samlat antirabbinska citat ur Jesajaboken och Matteusevangeliet. Den senare samlingen har forskarna en-

ligt Luomanen felaktigt tolkat som ett självständigt evangelium. Kvar blir de två andra evangelierna, båda härstammande från någon typ av ebjoniter.

Det vore dumdristigt att i en kort recension ta ställning till Luomanens hypotes, som tävlar med ett antal äldre och nyare alternativ till treevangeliehypotesen. Det kommer att ta sin tid innan en ny – och knappast slutgiltig – konsensus utformas. Under tiden kan försiktigare övergångsstrategier vinna mark. Luomanens kritik mot inkludering av det så kallad *To loudaikon* (randanmärkningar till Matteusevangeliet i vissa handskrifter) i "Nasaréerevangeliet" överensstämmer med Jörg Freys ställningstagande i den nya ersättaren av Hennecke-Schneemelcher (Markschies & Schröter, ed., *Antike Christliche Apokryphen in deutscher Übersetzung 1: Evangelien*, Mohr Siebeck 2012). Frey återger dessa randanmärkningar inte som en beståndsdel av sitt "Nasaréerevangelium", men annars avviker hans rekonstruktion av denna skrift väsentligt från Luomanens. Ebjoniterevangeliet rekonstrueras i praktiken på ett identiskt sätt av Frey och Luomanen. Den enda skillnaden är att Frey har berättelsen om de tolv apostlarnas kallelse i början av sin rekonstruktion medan Luomanen betraktar den som en epilög eller möjligtvis som en inledning till ebjoniternas "apostlagärningar". Däremot finns flera skillnader i de två rekonstruktionerna av Hebréerevangeliet. En del skillnader beror på att Luomanen bortser från sena medeltida källor.

Metodiskt lovvärd är i alla fall Luomanens "objektiva" utgångspunkt. I stället för förutfattade meningar om evangeliernas teologi är utgångspunkten för rekonstruktionen en kritisk granskning av kyrkofädernas uppgifter. Men i något skede kan man inte undvika att vända om resonemanget och se hur de fragment som verkar höra till ett evangelium harmonierar innehålls-

ligt och teologiskt – och i detta skede gör Luomanen de sista avgörande urvalen. Ett ställe där Luomanen har svårt att bestämma sig är berättelsen om den Uppståndnes möte med Jakob, som svurit att han inte skulle äta något bröd efter den sista måltiden förrän han såg den uppståndne Jesus. Då dukar den Uppstående upp för Jakob: "Min broder, ät ditt bröd, ty Människosonen har uppstått från de döda." (Hieronymus, *Vir. ill.* 2) Man brukar hänföra fragmentet till Hebréerevangeliet, och så gör också Luomanen, fastän med tvekan. Han konstaterar, ganska övertygande, att berättelsen legitimerar det non-quartodecimana påskfirandet och motsvarande fastepraxis: fastan tar inte slut den 14:e nisan utan på uppståndens dag. Om legenden hör hemma i påskstridens hetta (slutet av 100-talet), så kan den inte ha varit med i Hebréerevangeliets äldsta form, eftersom hänvisningar till evangeliet finns redan från början av 100-talet. Men Luomanen väljer ändå att ta med denna tradition i sin rekonstruktion, tydligen imponerad av dess släktskap med synoptisk tradition som gör att den i alla fall passar bättre i hans rekonstruktion av Hebréerevangeliet än i det mer gnostiserande Hebréerevangeliet som den äldre treevangeliehypotesen postulerade (s. 172).

I ett snävt "nytestamentligt" perspektiv är Luomanens intressanta bidrag dels hans hypoteser om två sorters ebjoniter, den ena gruppen härstammande från den hebreiska urkyrkan i Jerusalem och den andra från "hellenisterna" och deras tidiga mission i Judéen, Samarien och på Cypern (jfr. Apg 11:19–20) där kyrkofadern Epiphanius mötte sin ebjoniter (*Panarion* 30). Dels är Luomanens observationer om de judekristna evangeliernas kopplingar med Q, Thomasevangeliet och de kanoniska evangelierna av intresse. I ett lite vidare perspektiv kan hans detaljrika analyser av de harmoniserande procedurerna i andra år-

hundradets evangeliereception visa sig fruktbara. Men skiljelinjen mellan kanonisk och annan litteratur, mellan första århundradet och den patristiska eran är förstås något som helsingforsexegeterna för länge sedan har lämnat bakom sig. Bra så.

KARI SYREENI
PROF., ST. KARINS

JUKKA MÄKINEN & HEIKKI SAXÉN (TOIM.)

John Rawlsin filosofia:
Oikeudenmukaisuus moniarvoisessa yhteiskunnassa.
Helsinki: Gaudeamus 2013.
231 s.

John Rawls (1921–2002) oli yhdysvaltalainen filosofi, jonka kirjoitukset vaikuttivat merkittävästi 1900-luvun jälkipuolella käytyyn keskusteluun yhteiskunnallisesta oikeudenmukaisuudesta ja normatiivisesta etiikasta. Rawlsin keskeisiä teoksia olivat vuonna 1971 julkaistu *A Theory of Justice* (suom. *Oikeudenmukaisuusteoria*) ja vuonna 1993 julkaistu *Political Liberalism*. Juuri ilmestynyt *John Rawlsin filosofia: Oikeudenmukaisuus moniarvoisessa yhteiskunnassa* on ensimmäinen yksinomaan Rawlsin ajattelua käsittelevä suomenkielinen antologia. Tämänhetkisen suomalaisen Rawls-tutkimuksen keskeisiin tutkijoihin lukeutuvat kirjan artikkeleiden kirjoittajat edustavat eri tieteenaloja kuten filosofiaa, teologiaa ja taloustiedettä. Kukin kirjoittajista tarkastelee yhtä Rawlsin ajatteluun liittyvää erityisteemaa unohtamatta kuitenkin liittää sitä kokonaisvaltaisesti muuhun Rawlsin ajatteluun.

Kirjan artikkeleissa haetaan Rawlsin ajattelun puitteissa vastausta kysymykseen, minkälainen olisi oikeudenmukaisen yhteiskunnan ideaa-